

Աւելի տգէտ, անսկզբունք և անշնորք լինելով մեր կղերական քառօլիտիզմը բնականաբար զանազան «ընկեր» դիւանապետների թելադրած ակտերն էլ դուրս են գալիս միամտօրէն անհեթեթ, անմիտ, հակասական: Այդպիսի մի նմուշ է ներկայացնում ժամանակաւոր կարգադրութիւնը թեմական տեսուչներ և ուսումնական խորհուրդ ընտրելու մասին: «Ժամանակի» № 3-ում առաջարկում է «մի կողմ թողնել էջմիածնի այդ կարգադրութեան թերութիւնները ի սէր մեր նորարոգը զպրոցական գործի» — մի պատճառաբանութեամբ. «քանի որ այդ կարգադրութիւնը ժամանակաւոր է»: — Այսինքն հակասական, թերի կարգեր կարելի է մտցնել կեանքի մէջ և «ի սէր նորարոգը զպրոցական գործի և մինչև երկրորդ կենդրոնական ժողովի դուրսբերումը սպասել որ կամայականութեան շարունակուի... կամայականօրէն շնորհել ընտրելու իրաւունքները միայն որոշ ֆունկցիաների համար թայֆայական բռնի միջոցներով ընտրուած անձանց, ապա բոլոր զպրոցների ղեկավարութիւնը կենտրոնացնել ներսիսեան զպրոցի հոգաբարձուներից, ուսուցիչներից (դաշնակցական մաղով անցկացրած կամ համակերպուած եւ կաշին փոխած չինովնիկներ), ճեմարանի ուսուցիչներից և վեհարանից նշանակած 3 անձաց ձեռքում (Ուսումնական խորհուրդ) և ապա այդ բոլորի վրայ տարածելով վեհարանական Դիւանի դիսկրեցիօն իրաւունքը — և կարծել թէ դրանով որ և է բարեփոխութիւն է անւում. — դա զուտ, էջմիածնական քաղաքականութիւն է: Ո՞ւմ էք ուզում մոլորեցնել այդպիսի «ժամանակաւոր» և «ժամանակին» սիրելի կարգադրութիւններով...

Լ. Ս.

25 դեկտ. 1907 թ.

Շատ ճշգրիտ կերպով է պատկերացնում մեր գաւառներում Հ. Յ. Դաշնակցութեան ստեղծած կարգերը մի անկեղծ գործիչ, որի նամակը առաջ ենք բերում այստեղ, արտատպելով «Մշակից» № 18: Թող թայֆայական կուրութեամբ չայլանդակած մարդիկ տեսնեն թէ ինչ «ТРАВЛЯ»-ի, հալածանքների է ընդունակ մի կազմակերպութիւն, որի օրգանները հանապազ «աղատութիւնից» և «յեղափոխութիւնից» են բաղառում: Ահա այդ նամակը:

Կաղզվան, դեկտեմբերի 21-ին:

«Երկրի» № 64-ի յաւելուածում իմ դէմ գրածին պատասխան ստիպուած եմ գրել «Մշակում», որովհետեւ փորձով համոզուած եմ, որ այն թերթը իր «Թայֆայական» գրչակների ասիեղջիկեղ գրուածներին տեղ է տալիս՝ դանց առնելով զըրպարտուածների գրուածները: Օրինակի համար, մի քանի ամիս առջ տեղիցս գրուած յօդուած տպուեց այդ թերթում, ուր միանգամայն անտեղի կերպով շօշափուած էր տեղիս դպրոցի՝ շատերից յարգուած աւագ ուսուցիչ Զ. Զամբազեանի, Մ. քահ. Տ.-Գրիգորեանի և նուաստիս պատիւը: Մենք մասնաւորապէս գրեցինք այդ զրպարտութեան դէմ, սակայն «Երկրի»-ը չտպագրեց, հասարակութեան կողմից 74 ստորագրութեամբ բողոք գրուեց այդ առիթով, այդ էլ չտպագրուեց, որովհետեւ այդ գրողը «Իրանցից» էր: Ուստի, խնդրում եմ, որ բարեհաճէք տեղ տալ գրութեանս, որը կը լինի առաջին և վերջինը, այնուհետեւ որքան ուզուի են գրեն իմ դէմ այդ թերթում, ես միայն կը լռեմ:

Այժմ ձեզ եմ դիմում, «Երկրի» խմբագիր, որովհետեւ իմ դէմ գրողը իմ հարուածներից դադուած ասպետներից է, շատ բնական է, որ դատապարտելի նստարանի վրայից այդ լիզուով կը խօսի դատապարտողի դէմ, իսկ դուք ինչպէս էք զետեղում ձեր թերթում այդպիսի անմիտ ֆրագներ, որ ինձ նման բաղդալգիրը նոր եմ դուրս ցատկել» և անձնական հաշիւներից դուրս Դաշնակցութեան գեղծումները մերկացնում եմ: Միթէ դուք էլ չգիտէք, որ այժմ ամբողջ հայ մասուլը և օտար ազգերի մի քանի թերթերը զբաղուած են Դաշնակցութեան սխրագործութիւնները մերկացնելով, և մեր ժողովրդի «արեան ու արտասուքների» աղբիւրը Դաշնակցութեան ասպետների արարքներից է բղխում. դոնէ մեզանում սովորականից դուրս ոչ մի չարիք չկայ անկախ այդ կուսակցութիւնից, ուրեմն էլ ի՞նչ խօսք կարող է լինել անձնական հաշիւների:

Ձեր գրչակը մի այլ անմիտ ֆրագ է գրում, որ ես «ժողովրդիկն կեղեքելով եմ զբաղում»: Սա խօսմ յաղթուած գիւղացու «ուսեա մախոխն» է յիշեցնում. այդ ի՞նչ անորոշ ակնարկ է. ես էլ խոսմ «կոմիտաջութիւն» չեմ անում, որ «ամեն բանից խէրով է». այլ պարապում եմ քրտինքի արդար վատակով—երկրագործութեամբ, որին ձգտել եմ իմ կենանքի ամբողջ ընթացքում, որ ուսուցիչ լինելով հանդերձ և՛ մշակու-

թիւն եմ արել, և՛ բանուորութիւն, և՛ կարաւանջութիւն և այլն:

Այն, «Երկրի» խմբագիր, ինքս էլ խոստովանում եմ, որ իմ գրածներս կարող են «անհամ» լինել, սակայն դրանով չի հերքւում, որ նրանցում պարզ ճշմարտութիւններ կան դաշնակցութեան սխալգործութիւնների դէմ, և իհարկէ անհամ կը լինեն ու ձեղ դուր չեն գալ: Եւ գիտէք, ձեր այդ անտեղի խրախուսանքներով ձեր գաւառական արրանեակներին այն աստիճան ամբարտաւանացրել էք, որ նրանք իրանցից դուրս ոչ ոքի չեն տեսնում և իրանց անտեղի «փոփոսոցներով», անմիտ «խլրտումներով», «գողում-գողումներով» և ամենայնպէս աղքատի գրպանից փող կորզելով՝ կարծում են թէ մեծ-մեծ գործեր են կատարում: Հէնց այդ հիման վրայ էլ ձեր գրչակ պատանին ինձ գործելու ճանապարհն է ցոյց տալիս դէպի գիւղերը, ուր «շատ գործեր կան կատարելու»... Իսկ ես պատասխանում եմ, որ Դաշնակցութեան այդ խակ համբալներին շնորհիւ գիւղերում ամեն գործ տալիս ու վրայ է եղել, թշուառ ժողովուրդը թէ նիւթապէս և թէ բարոյապէս ճնշուել է, և ով ուզում է լինի, այժմ թէ գիւղ մտնի, յեղափոխական կը համարուի—գիւղացու հայեացքով գող ու աւազակ կամ մի թուրք պաշտօնեայ... Հետեւեալ, Դաշնակցութեան ասպետները ամեն տեղ գործելու ասպարէզը ոչ միայն խլել են, այլ և առականել, ուր մտնողը անշուշտ կը մրոտուի. ուրեմն նախ պէտք է ասպարէզը մաքրել...

Դաշնակցութեան դէմ իմ գրելս «անձնական հաշիւ» էք համարում, առարկելով, որ «մի խումբ սրիկաներ այրել են խոսնութիւն 1901 թւին»: Ձեր պարզամիտ ասպետը իր խօսքերով ամեն բան հաստատում է հակառակ իրան: Ուրեմն այդ սրիկաները դաշնակցականներ էին, որ լարուեցի Դաշնակցութեան դէմ: Ես մինչև օրս էլ հաստատապէս չգիտեմ, թէ ովքեր են եղել խոսնութիւն այրողները, բայց այս շատ լաւ գիտեմ, որ Դաշնակցութեան ժողովներից մէկում է վճիռը կայացել. Իսկ ձեր ասպետը շատ լաւ գիտէ, որ նրանք «իմ նախկին աշակերտներից են, ինչպէս նաև ինքը, ուրեմն ինքն էլ է մասնակցել այդ չարագործութեան, ի հարկէ ոչ անմիջապէս, այլ «տիկ հողդ և ուրիշների բերան անող»-ներից է, ինչպէս ամեն մութ գործերում վարվում են այդպիսիները, և ի՞նչ զարմանք, քանի որ Քրիստոսի 12 աշակերտներից մէկը «յուդայացաւ», իմ հարիւրաւոր աշակերտներից մի քանիսն էլ կարող էին... Եւ եթէ նրա ականարկած և իմ կարծեցեալ նախկին աշակերտներս սրիկաներ են համարւում, այդ դէպքում ես

վատհօրէն կասեմ, որ գոնէ մեզանում նրանցից բարձր հաղուագիւտ բացառութեամբ դաշնակցականներ կան:

Այժմ այլ հարց. եթէ ես խանութս վառելու համար անձնական հաշիւ ունեմ և դրա համար եմ Դաշնակցութեան դէմ գրում, արդեօք ինչո՞ւ էին վառում խանութս այդ մի խումբ սրիկաները», այրելուց վերջն էլ խանութիս վրա յարձակում, ինձ սպանելու դիտաւորութեամբ, (խանութից բացակայ լինելով՝ ազատուեցի մահից), որ եթէ «բաղդախնդիրս» նոր եմ դուրս ցատկել՝ Դաշնակցութեան զեղծումները «քննադատելու»: Զէ՞ որ ես իմ մի քանի ընկերներով կուր սկսեցի Դաշնակցութեան դէմ 1901 թւից և ամեն կերպ աշխատում էինք խանդարել այժմեան «սաթայէլական» ըիժիմի հիմնարկութիւնը մեզանում,*) որից և առաջացաւ իմ խանութի այրուելը...: Այո՛, թէև այժմ Դաշնակցութիւնը, երբ քայքայման վրայ է, իրան վտանգաւոր ըէժիմը առաջ տանելու ոյժ ու սատար կազմողներին սրիկայ է անուանում, բայց առաջ «նրանց գործի համար ամենակարևոր անդամներ էր» համարում: Երբ կարսից եկած Դաշնակցութեան «Վարչութեան» անդամները ինձ առաջարկում էին տեղիս «կօմիտէտի» անդամ լինել (այդ չեն կարող ուրանալ նաև տեղիս իմ հակառակորդները, որ մի քանի անգամ միևնոյնը իրանք են առաջարկել), իսկ ես իմ կողմից առաջարկում էի այժմեան՝ իրանց բերանով խոստովանած՝ սրիկաներին հեռացնել յեղափոխութեան ասպարէզից, ապա կը մտնեմ գործի մէջ, նրանք ասում էին, որ չեն կարող, որովհետև «նրանք աւելի կարևոր են գործի համար»: Ես այն ժամանակ նրանց չէի հասկանում, իսկ այժմ շատ լաւ գիտեմ, որ այդ, Դաշնակցութեան մէջ «սրիկայական» խումբը, որի վրա է բարդուում բոլոր չարիքների մեղքը, զեկավարների ձեռքում մի գործիք էր, այլ խօսքով կատարեալ զոհ, որի «ձեռքով էին բռնում ամեն փուլ...»: Այժմ ես հաւատացած եմ, որ այդ «սրիկայ» կոչուած զոհերը աւելի բարձր են դաշնակցութեան զեկավարներից՝ գոնէ գաւառներում, նրանք գոնէ պարզամիտ են, որոնցից կարելի է զգուշանալ: Դրանցից մէկը մի անգամ

*) Ես խանութս այրուելուց առաջ ոչ միայն յողումներ ունեմ գրած այդ մասին, որոնք մնացել են Մշակի» արխիւում, այլ և իմ ընկեր Տ. Տէր-Ներսիսեանցի հետ յատուկ գնացել եմ Թիֆլիս և այդ սկսուող չարիքների մասին բողոքել թէ Ս. Զաւրեանին և թէ Տ. Յովհաննիսեանին: Այժմ նոր եմ հասկանում, թէ ինչո՞ւ այդ պարոնները ոչ միայն «խօսքը» կռուրն էին գցում՝ այլև բոլորովին անտարբեր էին վերաբերում մեր՝ ոչնչաւ կտրատող՝ բողոքների դէմ, երբ այնտեղ ներկայ եղող Եղորտեան մէկը լսելով արտասուեց,

անկեղծ սրտով խոստովանեց թէ, «ինչ կըսես վարժապետ, ես տեսնում եմ որ ինձանից շատ-շատ բարձրները, ուսում առած մարդիկ, ամեն բան անում են իրանց շահի համար, էլ ես ինչո՞ւ չանեմ...»: Մի այլին, որը խանութիս վրայ է յարձակուել ինձ սպանելու դիտաւորութեամբ (նա վերջը խոստովանեց, որ իրան հարբեցրել էին), երբ ես գրգռուած՝ «սրիկայ» անուանեցի, նա անկեղծ զայրոյթով բացականչեց. «դուք մեզ սովորեցրի՞ր սրիկայութիւնը», որը մի արդար բողոք էր Դաշնակցութեան ընդդէմ (նա տաճկահայաստանցի էր):

Աւելորդ չեմ համարում աւելացնել, որ իմ յօդուածը տպագրուելուց շատ առաջ իմ դէմ գրող ասպետը բացակայ էր տեղիցս, այժմս էլ նա Թիֆլիսումն է. հաւանական է՝ որ իմ դէմ գրած յօդուածը խմբագ. անդամներից մէկն է շարադրել և հէնց այդ կեղծութիւնը ծածկելու նպատակով նամակը կաղ-զւանից է իրրււ:

Մ. Հազարեան

Կոմենտարիաները թող անի ընթերցողը!

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Մարդկային կեանքի ովկիանոսը—Շաբուսներ.—Պարսկական սահմանադրու-
թիւնը—Փրանսիական դեմոկրատիզմը.—Րայխսագի վերջին ընտրութիւնների
սուրբով.—Նոր դասիտեակութիւնը.—Արմէնիայի խոստովանքը:

Ուղիղ վեց տարի առաջ նոյն այս էջերում մեր «տեսու-
թեան» մէջ արել էինք մի համեմատութիւն, որ այժմ կրկին
գալիս է մեր գրչի տակ, երբ ընդհանուր հայեացք ենք ձը-
գում այն խոր ազդեցութիւնների և ժողովրդական շարժում-
ների վրայ, որ ամենուրեք առաջացան ողոսական յեղափոխու-
թեան ծփանքներից: Այո. «մարդկային կեանքը երկրիս վը-
րայ մի համատարած ովկիանոս է, որի մէջ անկարելի է սահ-
մանափակել շարժումը որոշ վայրերում և արգելել որ ծագած
ալեկածութիւնը չտարածուի շուրջը և չհասնի նոյն իսկ ա-
մենահեռաւոր եզերքներին» (1901, № 1): Միջադէպին հա-